

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ З УРАХУВАННЯМ ЗМІН ДО КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ТА РАТИФІКАЦІЄЮ РИМСЬКОГО СТАТУТУ

EXEMPTION OF MILITARY PERSONNEL FROM CRIMINAL LIABILITY FOR WAR CRIMES IN VIEW OF AMENDMENTS TO THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE AND RATIFICATION OF THE ROMAN STATUTE

Чалій М.Г., викладач кафедри військового права

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Пашенко Є.М., д.філос. в гал. права (PhD),
старший викладач кафедри військового права

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Іващенко С.М., доцент кафедри права Національної безпеки та правової роботи

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Антонюк А.О., здобувач вищої освіти

Військово-юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Вступ. У контексті російської агресії проти України та ратифікації Римського статуту особливої актуальності набуває питання кримінальної відповідальності військовослужбовців за воєнні злочини. Зміни до Кримінального кодексу України та імплементація міжнародних норм створюють нову правову реальність, яка потребує ґрунтовного аналізу та осмислення механізмів звільнення від кримінальної відповідальності за воєнні злочини.

Мета. Дослідження спрямоване на комплексний аналіз правових підстав та механізмів звільнення від кримінальної відповідальності за воєнні злочини, в контексті оновленого законодавства України та міжнародних зобов'язань держави, а також розробку практичних рекомендацій щодо застосування відповідних норм права.

Матеріали і методи. У дослідженні використано системний аналіз змін до Кримінального кодексу України, положень Римського статуту. Застосовано порівняльно-правовий, формально-юридичний та системно-структурний методи дослідження, а також методи теоретичного узагальнення й прогнозування.

Результати. У статті проаналізовано нові підстави та умови звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності за воєнні злочини, визначено особливості застосування норм міжнародного гуманітарного права в національному законодавстві. Досліджено співвідношення національних механізмів звільнення від відповідальності з вимогами Римського статуту. Розроблено алгоритм правової оцінки дій військовослужбовців при вирішенні питання про можливість звільнення від кримінальної відповідальності.

Перспективи. Подальші дослідження доцільно зосередити на розробці методичних рекомендацій для правозастосування з кваліфікації воєнних злочинів та застосування норм під час звільнення від кримінальної відповідальності, вдосконаленні механізмів взаємодії національної системи правосуддя з Міжнародним кримінальним судом, а також на розробці превентивних заходів щодо запобігання воєнним злочинам.

Ключові слова: воєнні злочини, кримінальна відповідальність військовослужбовців, звільнення від кримінальної відповідальності, Римський статут, Кримінальний кодекс України, міжнародне гуманітарне право, Міжнародний кримінальний суд.

In the context of Russia's aggression against Ukraine and the ratification of the Rome Statute, the issue of criminal liability of military personnel for war crimes is becoming particularly relevant. Amendments to the Criminal Code of Ukraine and the implementation of international norms create a new legal reality that requires a thorough analysis and understanding of the mechanisms of exemption from criminal liability for war crimes.

Objective. The study aims to provide a comprehensive analysis of the legal grounds and mechanisms for exemption from criminal liability for war crimes in the context of the updated legislation of Ukraine and the state's international obligations, as well as to develop practical recommendations for the application of the relevant legal provisions.

Materials and Methods. The study uses a systematic analysis of the amendments to the Criminal Code of Ukraine and the provisions of the Rome Statute. The author uses comparative legal, formal legal and systemic-structural research methods, as well as methods of theoretical generalization and forecasting.

Results. The article analyzes the new grounds and conditions for exemption of military personnel from criminal liability for war crimes, and identifies the specifics of application of international humanitarian law in national legislation. The correlation of national mechanisms of exemption from liability with the requirements of the Rome Statute is investigated. The author develops an algorithm for legal assessment of military personnel's actions when deciding on the possibility of exemption from criminal liability.

Prospects. Further research should be focused on developing methodological recommendations for law enforcement on the qualification of war crimes and the application of the rules for exemption from criminal liability, improving the mechanisms of interaction between the national justice system and the International Criminal Court, as well as developing preventive measures to prevent war crimes.

Key words: War crimes, criminal liability of military personnel, exemption from criminal liability, Rome Statute, Criminal Code of Ukraine, international humanitarian law, International Criminal Court.

Постановка проблеми. Питання кримінальної відповідальності військовослужбовців за воєнні злочини набуло особливої актуальності в контексті повномасштабної війни в Україні. Зміни до кримінального законодавства України та імплементація міжнародних норм створюють нову реальність, яка потребує ґрунтовного аналізу та сис-

тематизації й нещодавньої ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Особливої уваги заслуговує інститут звільнення від кримінальної відповідальності, який зазнав суттєвих трансформацій у світлі останніх законодавчих змін. Це питання має не лише теоретичне, але й практичне зна-

чення для забезпечення ефективного правосуддя та дотримання прав військовослужбовців в умовах збройного конфлікту.

Актуальність дослідження. Вторгнення російської федерації на територію України у 2022 році створило безпрецедентні виклики для української правової системи, зокрема у сфері кримінального правосуддя. В умовах активних бойових дій та окупації частини території України постало питання притягнення до відповідальності за воєнні злочини та можливого звільнення від порушення набуває не лише теоретичного, але й практичного значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності військовослужбовців за воєнні злочини набуло особливої актуальності у контексті війни в Україні, зміни до кримінального законодавства України та імплементації міжнародних норм створюють нову правову реальність.

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, який зазнав трансформацій у світлі останніх законодавчих змін, має практичне значення для забезпечення ефективного правосуддя та дотримання прав військовослужбовців в умовах збройного конфлікту.

Теоретичною основою дослідження є фундаментальні праці вітчизняних і зарубіжних науковців у сфері міжнародного гуманітарного та кримінального права. Проаналізовано наукові дослідження, присвячені правовій сутності воєнних злочинів, специфіці притягнення військовослужбовців до відповідальності та особливостям застосування амністії в умовах воєнного часу.

Методи дослідження. У процесі дослідження проблематики звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності за воєнні злочини з урахуванням змін до Кримінального кодексу України та ратифікації Римського статуту застосовано комплекс наукових методів, що дозволяють всебічно охарактеризувати правові механізми, умови та наслідки таких звільнень.

Основним методом дослідження виступає системний аналіз, який використано для оцінки змін у кримінальному законодавстві України, положень Римського статуту та їхнього впливу на практику правозастосування. Даний метод дозволяє визначити взаємозв'язки між національним і міжнародним правом, оцінити гармонізацію українського законодавства з міжнародними стандартами та проаналізувати ефективність правових механізмів звільнення військовослужбовців від відповідальності.

Порівняльно-правовий метод, що дає змогу зіставити підходи України до врегулювання кримінальної відповідальності за воєнні злочини з практикою інших держав, які є сторонами Римського статуту, та діяльністю Міжнародного кримінального суду. Виявити позитивний досвід і визначити можливі недоліки у вітчизняному законодавстві.

Формально-юридичний метод використано для аналізу нормативно-правових актів, зокрема Кримінального кодексу України, законодавчих змін, пов'язаних із ратифікацією Римського статуту, та судової практики. Завдяки цьому методу досліджено зміст юридичних норм, їхню відповідність міжнародним стандартам та особливості застосування в національній правовій системі.

Метод теоретичного узагальнення застосовано для систематизації наукових підходів до проблеми кримінальної відповідальності за воєнні злочини та механізмів її звільнення. Використано напрацювання науковців у сфері міжнародного гуманітарного права, кримінального права та судової практики.

Метод прогнозування допомагає оцінити можливі наслідки правових змін для військовослужбовців, зокрема ризики притягнення до відповідальності в межах міжнародної юрисдикції, можливі правові колізії та способи їх подолання.

Таким чином, використання зазначених методів дозволило здійснити комплексний аналіз правових основ звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності за воєнні злочини, оцінити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам та визначити перспективи його подальшого вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. Серпень 2024 року став віхою в історії української юриспруденції та міжнародного права, коли Верховна Рада України прийняла історичне рішення про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Цей крок став результатом багаторічної підготовчої роботи та тривалих дискусій як серед правників, так і серед політиків, демонструючи готовність України до поглиблення інтеграції у міжнародну систему правосуддя.

Законом України № 3909-IX від 21 серпня 2024 року “Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього” офіційно закріплено визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду (надалі – МКС). Цей законодавчий акт відкрив новий етап у розвитку української правової системи, створивши міцний фундамент для ефективної боротьби з найтяжчими міжнародними злочинами. Відтепер Міжнародний кримінальний суд отримає повноваження розглядати справи щодо чотирьох категорій найтяжчих міжнародних злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, якщо вони вчинені на території України [2].

Процес адаптації національного законодавства до вимог Римського статуту виявився комплексним та багатограним, змін зазнав Кримінальний кодекс України. Проведено ґрунтовну роботу з гармонізації термінології та санкцій. Приділено особливу увагу приведенню у відповідність визначень злочинів до міжнародних стандартів. Зокрема, переглянуто та уточнено формулювання таких складів злочинів, як геноцид та воєнні злочини, а також впроваджено нову категорію – злочини проти людяності, яка раніше була відсутня в українському законодавстві.

Особливу увагу приділено питанню захисту інтересів українських військовослужбовців. Враховуючи складну безпекову ситуацію та триваючий збройний конфлікт, Україна скористалася важливим механізмом, передбаченим статтею 124 Римського статуту. Це положення надає державам-учасницям можливість протягом семирічного періоду після ратифікації не визнавати юрисдикцію МКС щодо воєнних злочинів, вчинених їхніми громадянами або на їхній території. Таке рішення прийняте після ретельного аналізу та консультацій з військовими експертами та правниками, щоб забезпечити належний баланс між міжнародними зобов'язаннями України та захистом її національних інтересів [3].

Важливо підкреслити, що це тимчасове обмеження юрисдикції МКС надає Україні необхідний час для зміцнення власної правової системи та розбудови ефективних механізмів розслідування та судового розгляду таких злочинів на національному рівні. Протягом цього перехідного періоду необхідно провести масштабну роботу з удосконалення судової системи, підготовки спеціалізованих кадрів та створення належної інфраструктури для проведення складних розслідувань міжнародних злочинів.

З метою вдосконалення організації роботи обласних прокуратур, керуючись ст. 9, 10, 14 Закону України “Про прокуратуру” наказом Генерального прокурора від 13 вересня 2023 року № 57ш утворено в структурі та штатній чисельності обласної прокуратури управління протидії злочинам, вчиненим в умовах збройного конфлікту, на яке покладено організацію процесуального керівництва досудовим розслідуванням, підтримання публічного обвинувачення та аналітичного забезпечення.

В свою чергу головою Національної поліції України раніше видано наказ, яким затверджено Перелік змін у штатах Національної поліції, де утворено відділ розслідування злочинів, вчинених в умовах збройного конфлікту, при слідчому управлінні головного управління Національної поліції області, яка межує з рф.

Ратифікація Римського статуту також має важливе значення для міжнародного позиціонування України. Цей крок демонструє відданість України принципам міжнародного права та готовність до активної участі у глобальній системі кримінального правосуддя. Посилює правові механізми притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих міжнародних злочинів, незалежно від їхнього громадянства чи посади.

Імплементация положень Римського статуту вимагає розширення міжнародного співробітництва у сфері кримінального правосуддя. Україна, отримуючи додаткові можливості для взаємодії з іншими державами-учасниками статуту у питаннях розслідування міжнародних злочинів, обміну досвідом та надання правової допомоги. Це створює передумови для підвищення ефективності боротьби з безкарністю на глобальному рівні.

Прийняття міжнародного документа також має значний вплив на розвиток правової культури в Україні. Воно сприяє підвищенню обізнаності суспільства щодо міжнародного гуманітарного права та важливості дотримання його норм. Крім того, це створює додаткові гарантії захисту прав людини та забезпечення справедливості для жертв найтяжчих злочинів.

Відповідно до сучасної міжнародної практики, питання звільнення від кримінальної відповідальності за воєнні злочини є надзвичайно важливим та складним аспектом міжнародного гуманітарного права.

Міжнародне кримінальне право встановлює чіткі рамки щодо можливості звільнення від відповідальності за воєнні злочини. Фундаментальним принципом є те, що таке звільнення можливе лише за умови, коли держава демонструє реальну здатність та щирі готовність самостійно розслідувати та здійснювати кримінальне переслідування за такі злочини. Це положення є наріжним кам'єм принципу комплементарності, який лежить в основі діяльності Міжнародного кримінального суду.

Важливо розуміти, що у випадках, коли національна правова система виявляється нездатною або небажаючою проводити належне розслідування та судові переслідування за воєнні злочини, міжнародна спільнота, представлена Міжнародним кримінальним судом, має право та обов'язок втрутитися для забезпечення справедливості. Це створює додатковий рівень відповідальності та гарантує, що серйозні порушення міжнародного гуманітарного права не залишаться безкарними.

Відповідно до положень Римського статуту, воєнними злочинами визнаються серйозні порушення Женевських конвенцій та грубі порушення законів і звичаїв війни, включаючи умисні вбивства, катування, нелюдське поводження з військовополоненими та цивільним населенням, незаконне примусове переміщення осіб, напади на цивільні об'єкти та застосування заборонених методів ведення бойових дій [3].

Особливо важливим аспектом є положення статті 33 Римського статуту, яке регулює питання виконання наказів вищого командування. Факт виконання наказу не може бути підставою для звільнення від кримінальної відповідальності за воєнні злочини, якщо такі накази були очевидно незаконними. Це положення має фундаментальне значення для забезпечення індивідуальної відповідальності військовослужбовців та запобігання випадкам виправдання злочинних дій посиланням на накази керівництва [3].

Національне законодавство України, зокрема Закон «Про оборону України» [4], Кримінальний кодекс [1]

та Дисциплінарний статут Збройних Сил України [5], формують комплексну правову базу щодо відповідальності військовослужбовців. Ці нормативні акти встановлюють баланс між необхідністю забезпечення правового захисту військовослужбовців при виконанні ними службових обов'язків та потребою притягнення до відповідальності за протиправні дії.

Закон України «Про оборону України» гарантує правовий захист військовослужбовців, які діють у межах визначених правових норм під час виконання завдань із захисту суверенітету та територіальної цілісності держави. Проте, цей захист не є абсолютним і не поширюється на випадки вчинення воєнних злочинів. Таким чином, національне законодавство узгоджується з міжнародними стандартами щодо невідворотності покарання за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права [4].

Важливо підкреслити, що ефективна імплементація норм міжнародного кримінального права в національне законодавство вимагає не лише формального прийняття відповідних законодавчих актів, але й створення дієвих механізмів їх реалізації. Це включає підготовку кваліфікованих правників, забезпечення належної судової практики та створення ефективної системи захисту прав потерпілих від воєнних злочинів.

Крім того, важливим елементом є забезпечення належної підготовки військовослужбовців щодо норм міжнародного гуманітарного права та їх застосування в умовах збройного конфлікту. Це допоможе запобігти випадкам порушення цих норм через незнання або неправильне розуміння їх змісту.

Статуту Збройних Сил України встановлюють фундаментальні принципи військової служби – обов'язковість виконання наказів командирів та начальників [5].

Українське кримінальне законодавство, зокрема стаття 41 Кримінального кодексу України, детально регулює питання кримінальної відповідальності за дії, вчинені за наказом.

Законодавець передбачив можливість звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, коли особа діяла відповідно до наказу, який не мав явно злочинного характеру. Це положення враховує реальність військової служби, де військовослужбовці часто змушені приймати рішення в умовах обмеженого часу та інформації. Звільнення від відповідальності можливе у двох ключових випадках: коли військовослужбовець об'єктивно не міг усвідомити злочинну природу наказу, або коли наказ був виданий в межах законодавства та відповідав міжнародним правовим нормам [1].

Особливої актуальності це питання набуває в контексті ратифікації Україною Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Стаття 33 цього документу встановлює більш жорсткі обмеження щодо можливості звільнення від відповідальності за виконання злочинних наказів. Це створює певну правову колізію між національним законодавством України та міжнародними нормами, яка потребує вирішення [3].

В умовах збройної агресії проти України та численних порушень міжнародного гуманітарного права, перед державою постає завдання з гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами. Це включає не лише формальне приведення норм Кримінального кодексу у відповідність до міжнародних стандартів, але й створення ефективної системи розслідування та документування воєнних злочинів на національному рівні. Особливу увагу слід приділити розробці чітких критеріїв для визначення «явно злочинного» характеру наказів та встановленню процедур, які дозволять військовослужбовцям приймати обґрунтовані рішення щодо виконання чи невиконання сумнівних наказів.

Важливим аспектом цієї роботи є також захист українських військовослужбовців від можливих маніпуляцій

з боку держави-агресора, оскільки рф неодноразово демонструвала готовність використовувати міжнародні правові механізми для тиску на українських військових та дискредитації Збройних Сил України. Тому оновлення законодавства має не лише забезпечити відповідність міжнародним стандартам, але й створити надійні правові механізми захисту українських військовослужбовців від необґрунтованих звинувачень та переслідувань.

В контексті сучасних наукових досліджень питання кримінальної відповідальності за воєнні злочини привертає значну увагу науковців та практиків. Ґрунтовний аналіз наукової літератури свідчить про багатоаспектність підходів до вивчення цієї проблематики та її актуальність для української правової системи.

Важливий внесок у дослідження наведеного питання зробили О.С. Малетова та О.М. Тригуб, які у своїй статті “Кримінальна відповідальність за воєнні злочини” провели комплексний аналіз сучасного стану національного законодавства у сфері кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Науковці детально розглянули відповідність українського законодавства міжнародним стандартам та виявили низку проблемних аспектів, які потребують вирішення. На їх думку, існуюча правова база потребує суттєвого вдосконалення для забезпечення ефективного механізму притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини. Автори наголошують на необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами та стандартами, що дозволить створити більш дієву систему правового захисту та відповідальності [6, с. 765–769].

Глибоке теоретичне обґрунтування питання криміналізації воєнних злочинів представлено в роботі І.Я. Чорного “До питання щодо підстав криміналізації воєнних злочинів”. Автор проводить всебічний аналіз історичних, соціальних та правових передумов включення воєнних злочинів до національного кримінального законодавства. Особливу увагу дослідник приділяє вивченню негативного історичного досвіду, пов’язаного із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів. У своєму дослідженні він підкреслює, що криміналізація воєнних злочинів є не лише результатом виконання міжнародних зобов’язань України у сфері гуманітарного права, але й об’єктивною необхідністю, обумовленою потребою захисту фундаментальних прав людини в умовах збройних конфліктів [7, с. 79–83].

Значний науковий інтерес становить дослідження Т.І. Пономарьової “Теоретико-правові підходи до визначення контекстуальних елементів воєнних злочинів”. Авторка здійснює детальний аналіз складових елементів воєнних злочинів та особливостей їх закріплення у національному законодавстві. У роботі наголошується на критичній важливості чіткого визначення та розуміння контекстуальних ознак воєнних злочинів для їх правильної кваліфікації. Дослідниця аргументовано доводить, що відсутність чітких критеріїв визначення контекстуальних елементів може призвести до помилок у правозастосовній практиці та ускладнити процес притягнення винних осіб до відповідальності [9].

Актуальності набуває дослідження Д. Новгородської та В. Любавіної, присвячене проблемам кваліфікації воєнних злочинів в Україні. Авторки проводять глибокий аналіз практичних аспектів застосування кримінального законодавства у сфері воєнних злочинів та виявляють системні проблеми у цій галузі [10, с. 177–180]. Вони звертають увагу на недосконалість статті 438 Кримінального кодексу України, яка не містить достатньо чіткого визначення складу злочину та передбачає порівняно м’які санкції [1].

Дослідниці підкреслюють, що практика застосування комбінованої кваліфікації, хоча і дозволяє частково вирішити проблему недосконалості законодавства, створює додаткові правові колізії та ускладнює процес правозастосування.

Значним кроком у розвитку національного законодавства стала ратифікація Римського статуту та пов’язане з цим внесення змін до Кримінального кодексу України. Зокрема, було запроваджено статтю 31-1 Кримінального кодексу України, яка встановлює кримінальну відповідальність військових командирів та осіб, що фактично виконують їх функції, за злочини, вчинені їхніми підлеглими. Ця новела відповідає положенням статті 28 Римського статуту та запроваджує в українське законодавство інститут командної відповідальності [1].

Ґрунтовний аналіз наслідків ратифікації Римського статуту представлено у роботі Т. Кравчука. Автор досліджує вплив міжнародних норм на національне законодавство та підкреслює необхідність чіткого визначення меж відповідальності військових командирів за дії їхніх підлеглих. Дослідник наголошує, що успішна імплементація положень Римського статуту вимагає не лише внесення змін до законодавства, але й глибинного переосмислення принципів міжнародного гуманітарного права та їх адаптації до національної правової системи [11].

В результаті проведеного дослідження встановлено, що питання звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності за воєнні злочини набуває особливої актуальності у зв’язку з ратифікацією Римського статуту та змінами до Кримінального кодексу України. Проаналізовано правові підстави та механізми звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності, їх відповідність міжнародним стандартам, а також ризики та виклики, що постають перед національною правовою системою.

Ратифікація Римського статуту є важливим кроком у зміцненні міжнародного правового порядку, але водночас створює правові колізії щодо застосування норм про звільнення військовослужбовців від кримінальної відповідальності. Зокрема, стаття 33 Римського статуту суттєво обмежує можливість звільнення військових, якщо наказ, який вони виконували, був очевидно незаконним. Це створює необхідність вдосконалення національного законодавства та розробки правових механізмів, які б дозволили гармонізувати міжнародні та національні підходи.

Окрім цього, визначено ключові завдання для подальшого вдосконалення правового регулювання, серед яких адаптація норм Кримінального кодексу України до міжнародних стандартів, розробка чітких методичних рекомендацій для правозастосовних органів щодо кваліфікації воєнних злочинів, а також покращення механізмів взаємодії між національною системою правосуддя та Міжнародним кримінальним судом.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку слід зосередити на розробці ефективних механізмів захисту прав військовослужбовців у процесі притягнення до відповідальності, вивченні практичного досвіду інших держав, які вже адаптували своє законодавство до норм Римського статуту, а також створенні превентивних заходів для запобігання вчиненню воєнних злочинів у майбутньому.

Таким чином, подальше вивчення цієї теми має не лише теоретичне, але й велике практичне значення, адже воно сприятиме удосконаленню правової системи України в умовах сучасних викликів та інтеграції у міжнародну систему кримінального правосуддя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лют. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 11.05.2025).
2. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text> (дата звернення: 11.05.2025).
3. Римський статут міжнародного кримінального суду : Статут Міжнар. судів від 17.07.1998 : станом на 21 серп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 11.05.2025).
4. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII : станом на 5 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 11.05.2025).
5. Статути Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV, Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV : станом на 9 серп. 2024 р. URL: https://jurkniga.ua/contents/viyskovi-statuti-zbroynikh-sil-ukrayini-.pdf?srsId=AfmBOorMrbhpzOxXmqRqK2s2_pXpRprOyuSgwiO1nZHZfz81AueXIMwO
6. МАЛЕТОВА, О. С.; ТРИГУБ, О. М. Кримінальна відповідальність за воєнні злочини. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 2024, 6: 765-769. URL: <http://journal.app.uzhnu.edu.ua/article/view/317377/307931>
7. Чорний, Ігор Ярославович. «ДО ПИТАННЯ ЩОДО ПІДСТАВ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ». *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика* 3 (2024): 79–83. URL: <https://policeystika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeystyka/article/view/209/186>
8. УСТИНОВА, О.; МЕДВІДЬ, Л. П. БОЙОВИЙ ІМУНІТЕТ: ЗМІНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ. *РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ*, 2025, 670. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/01/APP_01_2025.pdf#page=670
9. Пономарьова, Тетяна Ігорівна. «ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ КОНТЕКСТУАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ». *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика* 1 (2024): 89–92. URL: <https://policeystika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeystyka/article/view/181/161>
10. НОВГОРОДСЬКА, Дарина; ЛЮБАВІНА, Вікторія. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ. *Молодий вчений*, 2024, 7 (131): 177–180.
11. КРАВЧУК, Тарас Ігорович. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВИХ КОМАНДИРІВ: НАСЛІДКИ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ. 2024. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/8d78d621-3e02-44aa-a8f1-52d4bbafb9ca/content>